You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Location: Serbia

Author(s): Vladimir Ribić

Title: Srpska revolucija u modernom svetskom sistemu

Serbian Revolution in Modern Global System

ISBN Print 10:

ISBN Print 13:

URL: https://www.ceeol.com/search/book-detail?id=472720

Увод

Ово је прва од четири књиге у којима ћу, из перспективе теорије светског система, размотрити развој српског политичког идиома у периоду од краја 18. до краја 20. века.[*] Зато је потребно да, на самом почетку, изложим теоријску основу мог истраживања.[1]

---

[*] Ова књига је резултат рада на пројекту *Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија* (177018), који Министарство за науку и просвету Републике Србије финансира у целости.

[1] Моју интерпретацију теорије светског система сам, знатно опширније, изложио у: Владимир Рибић, *Политичка антропологија и модерни светски систем*, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду – Српски генеалошки центар, Београд, 2011. Применом теорије светског система у проучавању политичких идиома бавио сам се и у следећим радовима: Владимир Рибић, Српска политичка антропологија у 21. веку, *Етнолошко-антрополошке свеске* бр. 20 (н. с.) 9, 2012, 129-146; и: Vladimir Ribić, "Serbian Political Idiom and European Integration", у: Pero Petrović and Milovan Radaković (ур.), *National and European Identity in the Process of European Integration*,

Имануел Волерстин (Валерштајн) указује да су, у глобалној капиталистичкој привреди, "економске одлуке оријентиране првенствено на арену свјетске привреде, док су политичке одлуке првенствено оријентиране на мање структуре које имају праву власт, на државе (националне државе, градове-државе, царства) у оквиру свјетске привреде".[2] У складу с тим, Волерстин (Валерштајн) издваја два главна саставна елемента модерног светског система:

Institute of International Politics and Economics, Београд, 2013, 27-40. Утицај глобалних политичких и економских процеса на српски национализам као основу српског политичког идиома обрадио сам у: Vladimir Ribić, "Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka", u: Saša Nedeljković (urednik), *Antropologija savremenosti*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar, Beograd, 2007, 150-171; Vladimir Ribić, "Antropologija raspada Jugoslavije: o etničkom nacionalizmu", u: Vladimir Ribić (urednik), *Antropologija postsocijalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar, Beograd, 2007, 216-243; Владимир Рибић, Уставне промене и државно јединство у реторици "Антибирократске револуције" у Србији, *Етноантрополошки проблеми* год. 4, св. 1 (н. с.), 2009, 185-212; Владимир Рибић, Сто година после 1914: Србија у Европи заборава, *Antropologija* 15, sv. 1, 2015, 33-47.

[2] Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, CEKADE, Zagreb, 1986, 58.

... С једне стране, капиталистичка свјетска привреда се темељила на свјетској подјели рада, у којој су појединим зонама те привреде (које смо назвали матицом, полупериферијом и периферијом) биле додијељене специфичне привредне улоге, што је изазвало различите класне структуре, различите начине управљања радном снагом и неуједначено искориштење предности што их је систем пружао. С друге стране, политичко дјеловање јавља се, првенствено, у оквиру држава које су, због различитих улога у свјетској привреди, биле различито структуриране, при чему су матичне државе биле највише централизиране.[3]

Наиме, да би обезбедили бесконачну акумулацију капитала, капиталистима је потребно велико тржиште. С друге стране, у њиховом интересу је да постоји много држава да би могли да заобиђу оне које су према њима непријатељски расположене, у корист оних пријатељских. Како Волерстин (Валерштајн) истиче, то је могуће само у случају постојања мноштва држава у оквиру глобалне поделе рада.[4]

Вероватно најзначајнија карактеристика глобалносистемског приступа у науци је инсистирање на цикличности промена унутар светског система, што је најуочљивије у Волерстиновој (Валерштајновој) теорији модерног светског система. Као што смо видели, Волерстин (Валерштајн) је фокусиран на капитали-

---

[3] Исто, 119.

[4] Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction*, Duke University Press, Durham and London, 2004, 24.

стичку светску привреду и међудржавни систем као њену "политичку надградњу".[5] Према овом аутору, промене у светској капиталистичкој привреди се одвијају кроз такозване "Кондратијевљеве циклусе":

Светска капиталистичка економија је систем који садржи хијерархијску неједнакост дистрибуције засновану на концентрацији извесних врста производа (релативно монополизоване и, према томе, високопрофитне производње) у извесним ограниченим зонама, које постају места највеће акумулације капитала. Та концентрација омогућава јачање државних структура које, заузврат, гарантују опстанак монопола. Пошто су монополи инхерентно крхки, постоји стална и ограничена, али значајна релокација тих центара концентрације током читаве историје модерног светског система.

(...) Циклуси које је Кондратијев имао на уму трају приближно педесет до шездесет година. Њихове А фазе суштински рефлектују дужину времена у којем посебно значајни економски монополи могу бити заштићени; њихове Б фазе су периоди географске релокације производње чији су монополи исцрпљени, као и периоди борбе за контролу нових монопола...[6]

---

[5] Immanuel Wallerstein, *The politics of the world economy. The states, the movements, and the civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1984, 14.

[6] Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, 30.

С друге стране, међудржавни систем карактерише смена хегемонијских циклуса:

Хегемонија у светском систему значи да постоји једна геополитичка сила која је у стању да наметне стабилно стање друштвене дистрибуције моћи. То подразумева период мира, што првенствено значи одсуство војног сукоба – не укупног, али војног сукоба између великих сила. Такав период хегемоније захтева и, истовремено, изазива легитимност, ако се под тим мисли на осећање главних политичких актера да је друштвени поредак оно што они одобравају или да се свет (историја) постојано и брзо креће у смеру који они одобравају.[7]

Волерстин (Валерштајн) наглашава да су, у историји модерног светског система, постојала само три примера такве хегемоније, која је сваки пут трајала око двадесет пет до педесет година, као и да су досадашњи хегемони били Уједињене провинције – средином 17. века, Уједињено Краљевство – средином 19. века и Сједињене Америчке Државе (САД) – средином 20. века.[8] После периода хегемоније, увек долази до "мањка стабилно-

[7] Исто, 29.

[8] Исто. На другом месту, Волерстин (Валерштајн) износи периодизацију хегемоније у модерном светском систему: Уједињене провинције – од 1620. до 1650, односно 1672, Уједињено Краљевство – од 1815. до 1873. и САД – од 1945. до 1967. године. Видети: Immanuel Wallerstein, *The politics of the world economy. The states, the movements, and the civilizations*, 17, 39-40.

сти и легитимности, а то значи и мира".[9] Тада наступа дужи хегемонијски циклус у којем се одвија борба

...између *две* главне државе око тога која ће, постајући примарно место акумулације капитала, постати наследник претходне хегемонистичке силе. То је дуг процес који подразумева војну моћ да би се добио "тридесетогодишњи рат". Када се једном нова хегемонија успостави, њено одржавање захтева озбиљно финансирање, што неизбежно доводи до релативног слабљења актуелне хегемонистичке силе и борбе за наследника.[10]

Волерстин (Валерштајн) указује да се, "мада је хегемонистички циклус много дужи него Кондратијевљев циклус, тачка промене хегемонистичког циклуса подудара (се) са тачком промене Кондратијевљевог циклуса (али, наравно, не сваки пут)", те, у наставку, набраја симптоме Кондратијевљеве фазе Б и слабљења хегемоније:

Појаве симптоматичне за нормалну Кондратијевљеву фазу Б су: успоравање раста производње и, вероватно, опадање светске производње по глави становника; пораст стопе незапослености радно способног становништва; промена начина стицања профита, од производне активности до добитака од финансијских манипулација; раст задужености државе; релокација "старијих" индустрија у зоне са нижим надницама; раст војних трошкова, чије оправдање није вој-

[9] Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 29.
[10] Исто, 30.

но по карактеру него је резултат захтева за стварањем контрациклуса; опадање реалних плата у формалној економији; ширење неформалне економије; опадање производње јефтине хране; повећање илегалности миграције међу зонама.

Појаве које су симптоматичне за почетак слабљења хегемоније јесу: пораст економске снаге главних савезничких сила; нестабилност валуте; слабљење ауторитета на светским финансијским тржиштима и појава нових места на којима се доносе одлуке; фискалне кризе хегемонистичке државе; слабљење организовања (и стабилизовања) светске политичке поларизације и тензије (...); слабљење спремности људи да дају своје животе за одржање хегемонистичке силе.[11]

У вези с карактеристикама хегемоније у међудржавном систему, Волерстин (Валерштајн) наглашава четири структуралне аналогије између три периода хегемоније у историји модерног светског система. Прво, хегемон остварује предност у сва три економска домена: пољопривредно-индустријској производњи, трговини и финансијама. Друго, све три хегемонијске силе су заступале глобални "либерализам", залажући се за слободан проток робе, капитала и рада, као и за грађанске слободе, генералну подршку либералним парламентарним институцијама и политичка ограничења бирократске моћи. Треће, сва три хегемона су били примарно поморске силе, с тим што су САД поморско-ваздушна сила. Четврто, све три хегемоније су биле осигуране тридесетогодишњим светским ратом

[11] Исто, 31-32.

(Тридесетогодишњи рат – од 1618. до 1648, Наполеонови ратови од 1792. до 1815. и евроазијски ратови – од 1914. до 1945. године), у којем су учествовале скоро све главне војне силе и којем је претходио дуг период компетитивне експанзије, чији је резултат партикуларна концентрација економске и политичке моћи.[12]

Насупрот хегемонији у међудржавном систему, која је била релативно ретка и краткотрајна, Волерстин (Валерштајн) тврди да је, од Француске револуције (1789) до рушења Берлинског зида (1989), трајала непрекидна идеолошка доминација либерализма, који исти аутор назива геокултуром модерног светског система и чак га идентификује са самом модерношћу.[13] У основи ове модерне геокултуре, која је проистекла из Француске револуције, била је вера у нормалност политичке промене и суверенитет народа, односно "грађана".[14] Либерализам, конзервативизам и социјализам представљају, према Волерстину (Валерштајну), три идеолошка одговора на тако схваћену модерност.[15]

Прецизније, Волерстинова (Валерштајнова) периодизација културне хегемоније либерализма изгледа овако:

---

[12] Immanuel Wallerstein, *The politics of the world economy. The states, the movements, and the civilizations*, 40-42.

[13] Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 9, 79.

[14] Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction*, 60.

[15] Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, 66-72.

...Период 1789-1848. представља период велике идеолошке борбе између конзервативизма, који није успео да постигне коначан облик, и либерализма, који је био трагање за културном хегемонијом. Период 1848-1914. (или 1917) јесте период у којем је либерализам доминирао сценом без озбиљне опозиције, док је марксизам покушавао да конституише социјалистичку идеологију као независан пол, али није био у стању да потпуно успе. Можемо тврдити (мада би та тврдња била крајње контроверзна) да период 1917-1968. (или 1989) представља апотеозу либерализма на светском нивоу...[16]

Сматрам да и вера у глобалну хегемонију једне идеологије и хилијастичко ишчекивање њеног краја проистичу из етноцентризма који је могуће избећи само ако се идеологије третирају као политички идиоми артикулисани на "локалном", односно националном и субнационалном нивоу. То је зато што се политички идиоми манифестују као "партикуларне форме идентитетских политика" које, како Џонатан Фридмен наглашава, произлазе из "артикулација између локалних живота и глобалних процеса унутар којих се ти животи живе и репродукују". Те "партикуларне форме идентитетских политика" представљају "праксе које се развијају из већих арена интеракције и нису, просто, пакети идеја који циркулишу светом".[17]

---

[16] Исто, 78.

[17] Jonathan Friedman, "Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory", у: Ino Rosi (ур.), *Frontiers of Globa-*

Фридмен објашњава да је глобално-системска перспектива заснована на хипотези да шири глобални процеси генеришу ограничене ентитете, који унутар њих егзистирају и репродукују се. То не значи да су "нације и друге политичке јединице пуки производи глобалне потподеле", већ пре да су политичке јединице "конституисане у ширим односима унутар глобалног". Истовремено, глобално није ентитет по себи, већ пре "структурисано поље", у којем се одвијају процеси неопходни и довољни за разумевање формирања локалног.[18]

С друге стране, Фридмен истиче да је глобална арена производ одређеног скупа динамичких карактеристика, укључујући и формирање структура које имају центар и периферију, њихову експанзију, контракцију, фрагментацију и обнављање кроз циклусе хегемонијских промена.[19] Управо ове карактеристике глобалних процеса представљају глобалне системе. Оне саме нису видљиви бихевиорални односи, већ карактеристике "таквих видљивих форми и релација" и могу се разумети помоћу појмова и представа као што су "експанзија

---

lization Research: Theoretical and Methodological Approaches, Springer, New York, 2007, 119.

[18] Исто, 117-118.

[19] Jonathan Friedman, "Global System, Globalization and the Parameters of Modernity", у: Mike Featherstone, Scot Lash and Roland Robertson (ур.), *Global Modernities*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 1995, 74.

и контракција, формирање и нестајање односа центар-периферија и цикличне и дијалектичке релације између културног идентитета и глобалне хегемоније".[20]

Критичко сажимање Волерстинових (Валерштајнових) и Фридменових схватања светског система пружа неопходну сазнајну основу за истраживања политичких култура. Границе модерног светског система су границе глобалне капиталистичке привреде и међудржавног система, а унутар тих међа одвијају се глобални процеси који, поред процеса на локалном нивоу, пресудно утичу на стварање структурних услова у којима се формирају партикуларне политичке културе, тј. политички идиоми и политичка мишљења и деловања која из тих идиома произлазе.

Цикличност је кључна карактеристика процеса који се одвијају унутар модерног светског система, а огледа се у смени интеракционих констелација глобалног капитализма, империјалне хегемоније и национализма. Империјална хегемонија може да буде мултилатерална и унилатерална. Циклус мултилатералне империјалне хегемоније представља историјски период борбе неколико империјалних сила да прошире простор своје хегемоније и тако стекну предност у односу на своје конкуренте. С друге стране, циклус унилатералне империјалне хегемоније представља историјски период мира и стабилности у међудржавним односи-

[20] Jonathan Friedman, "Global Systems, Globalization, and Anthropological Theory", 118.

ма, уз економску, политичку и војну доминацију само једне империјалне силе.

Период мултилатералне империјалне хегемоније карактерише јачање државног интервенционизма у привреди, док је унилатерална империјална хегемонија праћена либерализацијом економије. Такмичење за империјалну хегемонију унутар модерног светског система захтева да националне владе успоставе контролу над привредом и тако је искористе за борбу са конкурентима унутар међудржавног система. С друге стране, унилатералном империјалном хегемону одговара либерализација економије, односно слабљење улоге државе у привреди. На основу свега тога, могуће је реконструисати четири циклуса у досадашњој историји модерног светског система: период интензивне борбе империјалних сила и владавине меркантилизма у привреди, од почетка модерног доба, на прелазу 15. у 16. век, до 1815. године; период британске унилатералне империјалне хегемоније и доминације економског либерализма, од 1815. до почетка 1870-их година; период обновљене борбе империјалних сила и јачања државног интервенционизма у привреди, од почетка 1870-их до 1945. године; и период унилатералне империјалне хегемоније САД и економске либерализације, од 1945. године до краја 20. века. Реафирмација Русије као светске силе (омогућена поновним успостављањем државне контроле над енергетским ресурсима) и успех кинеског "тржишног капитализма" сведоче да се, од почетка 21. века, налазимо у новом

циклусу мултилатералне империјалне хегемоније и успона државног интервенционизма у привреди.[21]

За разлику од Волерстина (Валерштајна), ја не сматрам да су, у 17. веку, Уједињене провинције успеле да постану хегемон модерног светског система, сличан оном какав су били Велика Британија у 19. и САД у 20. веку. Наиме, Уједињене провинције никада нису успеле да политички и војно доминирају светом, као што је то успело Великој Британији и САД, а и њихова релативна економска надмоћ је оспоравана меркантилистичком политиком других држава. Никако се не сме занемарити да временски интервал од краја 15. до почетка 19. века представља период интензивне борбе између конкурентских држава унутар модерног светског система, у току којег су оне постигле чврсту унутрашњу политичку, административну и економску интеграцију, да би, на крају, неке од њих (пре свих, Француска), стекле и националну легитимацију.

То нас доводи до национализма, основног елемента скоро свих модерних политичких идиома, који одређују оквир модерног политичког мишљења и деловања. Зато се националистичким може назвати свако политичко мишљење и деловање засновано на национал-

---

[21] Ову периодизацију сам први пут изнео у: Vladimir Ribić, "O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive", u: Vladimir Ribić (urednik), *Antropologija postsocijalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu – Srpski genealoški centar, Beograd, 2007, 8-22.

ном идентитету, чији циљ барем неки политички актери дефинишу као национални интерес.[22] Мултилатерална империјална хегемонија и државни интервенционизам у привреди стварају повољне услове за успех националног интегрализма, од стицања националне легитимације и националне интеграције постојећих држава до реализације паннационалистичких тежњи. С друге стране, унилатерална империјална хегемонија и економска либерализација омогућавају јачање националног партикуларизма, од губљења националне легитимације до дезинтеграције постојећих држава.

Српска револуција се одиграла од 1804. до 1815. године, на врхунцу Првог циклуса историје модерног светског система, који је трајао од краја 15. до почетка 19. века и који карактеришу мултилатерална империјална хегемонија више сукобљених сила, тежња да се државе изнутра интегришу и превазиђу предмодерни политички партикуларизми, као и меркантилистичка политика изградње и консолидације капитализма.[23] Наредна два поглавља су посвећена Наполеоновим ратовима и интензивним борбама великих европских сила за решење Источног питања, тј. артикулацијама мултилатералне империјалне хегемоније које су релевантне за избијање и ток Српске револуције.

---

[22] Слично виђење национализма сам први пут изнео у: Vladimir Ribić, "Srpski nacionalizam na kraju dvadesetog veka", 151.

[23] Владимир Рибић, *Политичка антропологија и модерни светски систем*, 49-104.